

Плоха Ольга Василівна,

аспірантка

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

ORCID ID: 0000-0002-0410-8647

olga_1619@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА: ВІД РЕМЕСЛА ДО ХУДОЖНЬОЇ ФОРМИ

Опішнянська кераміка є одним із найяскравіших феноменів українського народного мистецтва, що сформувався на основі багатовікових ремісничих традицій і перетворився на визнану художню школу. Її розвиток пройшов складний шлях – від локального ремесла та кустарного виробництва до становлення мистецького осередку національного масштабу. Саме в Опішні, що на Полтавщині, зосередився неповторний досвід гончарства, втілений у формотворенні, орнаменталізації, символіці й технологічних особливостях місцевих майстрів.

Важливим етапом інституціоналізації гончарства стало створення Національного музею-заповідника українського гончарства – потужного культурного центру, який поєднує музейну, науково-дослідну, освітню та видавничу діяльність. У структурі установи функціонують художні та меморіальні садиби знаних гончарів, музей родини Кричевських, бібліотека, архів і фонди, що забезпечують збирання, збереження й популяризацію матеріальної та нематеріальної спадщини українського гончарства. Значну увагу приділено документуванню творчості сучасних керамістів, зокрема тих, хто поєднує традиційні техніки з новітніми художніми підходами.

Метою статті є висвітлення еволюції опішнянського гончарства в контексті національної культурної спадщини та аналіз ролі музею-заповідника як інституції, що забезпечує збереження й трансляцію традиції. У дослідженні окреслено ключові напрями діяльності музею та його вплив на формування культурного простору сучасної України. Особливу увагу приділено взаємодії народних майстрів і професійних художників, що сприяє інноваційним трансформаціям традиційної кераміки.

Опішня сьогодні – це не лише територія пам'яті, а й активний творчий простір, де традиція продовжує жити, надихаючи нові покоління митців і споживачів культури. Таким чином, Національний музей-заповідник українського гончарства виступає ключовим чинником збереження автентичності, розвитку наукових досліджень і популяризації українського гончарства у світовому культурному просторі.

Ключові слова: опішнянська кераміка, гончарство, художня школа, музей, традиції, культурна спадщина.

Plokhа Olga. NATIONAL MUSEUM-RESERVE OF UKRAINIAN POTTERY: FROM CRAFT TO ARTISTIC FORM

Opishnia ceramics is one of the most distinctive phenomena of Ukrainian folk art, formed on the basis of centuries-old craft traditions and developed into a recognized artistic school. Its evolution followed a complex path – from local handicraft production to the establishment of an art center of national significance. It is in Opishnia, located in the Poltava region, that a unique experience of pottery has been concentrated, embodied in the form, ornamentation, symbolism, and technological features of local masters.

An important stage in the institutionalization of pottery was the establishment of the National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery, a powerful cultural center that combines museum, research, educational, and publishing activities. The institution includes art and memorial estates of renowned potters, the Museum of the Krychevskiy Family, a specialized library, an archive, and extensive collections that ensure the preservation, study, and popularization of both tangible and intangible heritage of Ukrainian pottery. Particular attention is given to documenting the work of contemporary ceramic artists who combine traditional techniques with innovative artistic approaches.

The purpose of this article is to highlight the evolution of Opishnia pottery within the context of national cultural heritage and to analyze the role of the Museum-Reserve as an institution that safeguards and transmits tradition. The study outlines the main directions of the museum's activities and its influence on shaping the cultural landscape of modern Ukraine. Special attention is devoted to the interaction between folk masters and professional artists, which contributes to the innovative transformation of traditional ceramics.

Today, Opishnia is not only a territory of memory but also an active creative environment where tradition continues to live, inspiring new generations of artists and admirers of ceramic art. Thus, the National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery acts as a key factor in preserving authenticity, promoting scientific research, and popularizing Ukrainian pottery in the global cultural space.

Key words: *opishnya ceramics, pottery, art school, museum, traditions, cultural heritage.*

Вступ. Опішнянське гончарство – одне із знакових явищ української народної культури та мистецтва, що уособлює цілісну художню школу з власною стилістикою, технологічними та орнаментальними особливостями. Опішнянський розпис – це самобутня техніка декоративного оздоблення керамічних виробів, що виникла і розвинулася в Опішні. Йому властиві яскраві кольори, симетричні орнаментальні композиції, стилізовані рослинні та зооморфні мотиви. Цей розпис відображає глибокі народні традиції, світоглядні уявлення майстрів і є невід’ємною складовою культурної спадщини опішнянського гончарства. Його внесено до Реєстру елементів нематеріальної культурної спадщини України.

Формування опішнянської кераміки пройшло тривалий і складний шлях: від заснування промислових майстерень до створення Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. Структурні підрозділи музею – бібліотека, архів, фонди, аудіовізуальна студія, видавництво, а також музейні садиби відомих майстрів-гончарів – яскраво демонструють можливості інтеграції народно-мистецької спадщини в сучасний культурний простір.

Гончарство як мистецтво і ремесло неодноразово опинялося під загрозою занепаду через соціально-економічні зміни, урбанізацію, втрату побутової функції глиняного посуду, а також нестачу підтримки народних майстрів. Саме тому осмислення історико-мистецьких аспектів розвитку гончарства, зокрема феномену Опішнянської школи, має надзвичайно важливе значення для збереження й актуалізації традицій народної творчості. Дослідження історії цього мистецького осередку підтримує сталий інтерес до народного мистецтва, сприяє відродженню ремесел та залученню молоді до опанування гончарної справи.

Методи та матеріали. Методологічна основа дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні мистецтвознавчих, історичних і культурологічних підходів. Використано інклюзивну методику аналізу, що передбачає інтеграцію різних дисциплін – історії, етнології, культурології та мистецтвознавства. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє не лише простежити еволюцію опішнянського гончарства як художнього явища, а й осмислити його соціокультурний контекст.

В основу дослідження покладено праці сучасних українських науковців, які приділяють увагу мистецьким і культурно-історичним особливостям становлення національного гончарства. Їхні висновки й напрацювання стали теоретичним підґрунтям цієї роботи.

Так, у монографії О. Коваленка «Гончарство Полтави XVIII століття» [2] на основі писемних, археологічних, історичних та етнографічних джерел досліджено історію гончарного цеху, організаційні форми ремісництва, типологію виробів і характерні риси декору.

Монографія Л. Метки «Гончарство Опішного в іменах його майстрів» [5] ґрунтується на матеріалах польових керамологічних експедицій 2013–2017 рр. і розкриває діяльність окремих ремісничих родів Опішного, простежує їхні генеалогії, подає унікальні світлина майстрів побутової й художньої кераміки, а також спогади старожилів із збереженням локальної гончарської лексики.

О. Ликова у статті «Музеефікація приватної збірки родини Китришів як спосіб збереження гончарної спадщини майстра» [4] досліджує долю зібрання видатного опішнянського гончаря Михайла Китриша, яке стало основою приватного музею. У статті «Музейна збірка кераміки Михайла Китриша як ілюстрація гончарних традицій Опішного

1970-х–2010-х років» [3] авторка аналізує склад колекції, типологію виробів і декор, а також порушує питання атрибуції гончарних артефактів у музейній збірці.

У праці Л. Овчаренко «Передумови відкриття, діяльність та значення Опішнянського гончарного навчально-показового пункту (1912–1923)» [8] висвітлено історичні обставини створення навчального пункту, визначено два етапи його діяльності, розкрито роль керівника Ю. Лебіщака та вплив закладу на розвиток гончарства.

Особливе місце у дослідженні займає дисертація Л. Овчаренко «Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941)» [7], у якій на основі архівних, літературних і польових матеріалів досліджено механізми передачі професійних знань, передумови відкриття спеціалізованих навчальних закладів, технологічні аспекти підготовки гончарів і педагогічні принципи навчання.

Зазначені праці формують наукове підґрунтя для подальшого аналізу процесу становлення Опішнянської школи гончарного мистецтва, її внеску в збереження й розвиток народних традицій, а також для оцінки ролі освітніх і музейних інституцій у контексті української культури XX–XXI століть.

Результати і обговорення. Опішня – один із найвідоміших гончарних центрів України, історія якого налічує кілька століть. Саме тут сформувалася унікальна художня традиція, що поєднала прадавні технології, локальні орнаментальні мотиви та авторське бачення майстрів. Розвиток гончарства в Опішні відбувався як під впливом місцевих ремісничих шкіл, так і завдяки державним та громадським ініціативам із підтримки народного мистецтва.

У другій половині XIX – на початку XX століття в Опішні функціонувала велика кількість гончарних майстерень, які забезпечували посудом не лише Полтавщину, а й інші регіони України [1]. Цей період позначений активним розвитком ремісничих осередків, появою перших навчальних майстерень і демонстраційних пунктів.

Особливу роль відіграв Опішнянський гончарний навчально-показовий пункт (1912–1923), який став основою майбутнього професійного мистецького навчання. Під керівництвом Юрія Лебіщака у закладі впроваджувалися нові технології, експериментували з формами й декором, удосконалювали способи випалу.

Опішнянська школа гончарства стала унікальним прикладом поєднання народних традицій і академічного підходу до навчання. Вона сприяла формуванню мистецької мови, де кожен виріб відображає не лише індивідуальний почерк майстра, а й колективну пам'ять громади. Завдяки освітнім закладам і творчим осередкам у регіоні відбувалася поступова інституціоналізація гончарства – воно перестало бути лише ремеслом і перетворилося на вид мистецтва.

Важливим етапом у збереженні гончарних традицій стало створення у 1986 році Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішні. Його діяльність охоплює наукові, експозиційні, видавничі, реставраційні та освітні напрями. Музей не лише зберігає колекції традиційних виробів, а й активно підтримує сучасних митців, організовує симпозиуми, виставки, пленери, сприяючи творчому діалогу між поколіннями [6].

У структурі музею функціонують:

- Музей мистецької родини Кричевських, який презентує спадщину видатної мистецької династії та її внесок у розвиток національного стилю;

- Музей-садиби гончарів (зокрема, родини Пошивайлів, Олександрів Селюченко, Леоніда Смержа, Василя Омеляненка та інші), де збережено автентичне середовище побуту й праці народних майстрів;

- Наукова бібліотека, архів і видавництво, що забезпечують фахову підтримку дослідників;

- Аудіовізуальна студія – документує творчі процеси, майстер-класи та інтерв'ю з майстрами.

Унікальною формою музейної роботи є створення скульптурного парку, де експонуються твори сучасних керамістів із різних країн. Цей простір демонструє,

як традиційна кераміка трансформується в об'єкт сучасного мистецтва, зберігаючи при цьому автентичний характер матеріалу.

Діяльність музею-заповідника та його підрозділів є прикладом ефективної інтеграції традицій у сучасність. Опішня сьогодні – це не лише географічна точка на мапі Полтавщини, а культурний символ, який уособлює глибину народної творчості, майстерність і духовність українського гончарства.

Важливим є також соціокультурний аспект: діяльність музею формує національну ідентичність, стимулює розвиток креативних індустрій і зберігає нематеріальну спадщину.

Опішнянський розпис, включений до Реєстру елементів нематеріальної культурної спадщини України, є показовим прикладом того, як традиційне мистецтво отримує нове життя через музейні, освітні та виставкові практики.

Таким чином, сучасна Опішня виконує подвійну функцію – науково-дослідну і культурно-виховну. Вона є лабораторією народної творчості, що поєднує історичний досвід, педагогічні традиції та інноваційні підходи до збереження національної культурної спадщини [9].

Висновки. Опішнянська школа гончарного мистецтва є унікальним явищем у національній культурі України. Вона сформувалася на ґрунті багатовікових народних традицій і стала прикладом синтезу

ремісничого досвіду, художньої освіти та музейної діяльності. Її розвиток засвідчує, що народне мистецтво здатне не лише зберігати історичну спадщину, а й адаптуватися до сучасних культурних процесів.

Визначальну роль у збереженні та популяризації гончарних традицій відіграє Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, який став центром наукових досліджень, виставкової діяльності, музейної педагогіки й культурної комунікації. Його діяльність сприяє інтеграції народно-мистецьких цінностей у сучасний культурний простір, підтримує творчість майстрів і формує нове покоління митців, орієнтованих на діалог традиції та модерності.

Опішнянське гончарство виступає потужним чинником формування національної ідентичності, збереження нематеріальної культурної спадщини та розвитку українського мистецтвознавства. Досвід цього осередку є показовим прикладом ефективної взаємодії освіти, науки, культури й громадських ініціатив у сфері охорони традиційного мистецтва.

Таким чином, Опішня сьогодні – не лише музей під відкритим небом, а й живий організм національної культури, де традиція перетворюється на сучасну художню мову, а глина – на символ духовності, пам'яті й творчості українського народу.

Література:

1. Білокінь С. Гончарство на Полтавщині: історико-культурний нарис. Полтава : Полтавський літератор, 2009. 184 с.
2. Коваленко О. Гончарство Полтави XVIII століття. Полтава : АСМІ, 2010. 212 с.
3. Ликова О. Музейна збірка кераміки Михайла Китриша як ілюстрація гончарних традицій Опішного 1970-х–2010-х років. *Українська керамологія*. 2019. № 5. С. 55–64.
4. Ликова О. Музеефікація приватної збірки родини Китришів як спосіб збереження гончарної спадщини майстра. *Керамологічний вісник*. 2020. № 8. С. 112–119.
5. Метка Л. Гончарство Опішного в іменах його майстрів. Опішня : Українське науково-дослідне інститут керамології, 2017. 276 с.
6. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному: офіційний сайт. URL: <https://orishne-museum.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2025).
7. Овчаренко Л. Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941): дис. ... канд. мистецтвознавства. Харків, 2012. 196 с.
8. Овчаренко Л. Передумови відкриття, діяльність та значення Опішнянського гончарного навчально-показового пункту (1912–1923). *Українська керамологія*. 2014. № 2. С. 89–97.
9. Пошивайло О. Опішнянська кераміка: історія, художні особливості, династії майстрів. Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2005. 320 с.

References:

1. Bilokin, S. (2009). *Honcharstvo na Poltavshchyni: Istoryko-kulturnyi narys* [Pottery in Poltava Region: A Historical and Cultural Study]. Poltava: Poltavskyi Literator [in Ukrainian].
2. Kovalenko, O. (2010). *Honcharstvo Poltavy XVIII stolittia* [Pottery of Poltava in the 18th Century]. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
3. Lykova, O. (2019). "The Museum Collection of Mykhailo Kytrysh Ceramics as an Illustration of Opishnia Pottery Traditions of the 1970s–2010s." *Ukrainska Keramolohiia*, no. 5, 55–64 [in Ukrainian].
4. Lykova, O. (2020). "Museification of the Private Collection of the Kytrysh Family as a Way of Preserving the Pottery Heritage of the Master." *Keramolohichniy Visnyk*, no. 8, 112–119 [in Ukrainian].
5. Metka, L. (2017). *Honcharstvo Opishnoho v imenakh yoho maistriv* [Pottery of Opishnia in the Names of Its Masters]. Opishnia: Ukrainian Research Institute of Ceramology [in Ukrainian].
6. National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishnia. Official website. Accessed October 10, 2025. Retrieved from <https://opishne-museum.gov.ua>. [in Ukrainian].
7. Ovcharenko, L. (2012). *Honcharne shkilnytstvo yak vyznachalnyy faktor tvorchoho rozvytku ukrainskoho tradytsiinoho honcharstva (1894–1941)* [Pottery Education as a Key Factor in the Creative Development of Traditional Ukrainian Pottery (1894–1941)] (PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
8. Ovcharenko, L. (2014). "Prerequisites for the Establishment, Activities, and Significance of the Opishnia Pottery Training and Demonstration Center (1912–1923)." *Ukrainska Keramolohiia*, no. 2, 89–97 [in Ukrainian].
9. Poshyvailo, O. (2005). *Opishnianska keramika: Istorii, khudozhni osoblyvosti, dynastii maistriv* [Opishnia Ceramics: History, Artistic Features, Dynasties of Masters]. Poltava: Poltavskyi Literator [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 16.10.2025

Прийнято: 03.11.2025

Опубліковано: 28.11.2025